

Влияние на историята за формиране на културните ценности в националната картина на света

Петранка Трендафилова

Influence of the story of the formation of cultural values in the national picture of the world: e report addresses the problem about the influence of the history on the formation of the cultural values in the national picture of the world presenting a semantic and linguocultural analysis of Bulgarian and Russian proverbs proving that the language picture of the world is a product of the national mentality.

Key words: cultural values, influence, history

ВЪВЕДЕНИЕ

В своята съвкупност народните умотворения представят национално-културното светоусещане. Те синтезират в себе си вековния опит на народа, който ги е създал, като пространство-времевият континуум се пречупва в съзнанието на етноса и получава своето словесно въплъщение, уникално за всеки език.

Лингвокултурологичното съпоставително изследване на паремии от родствени и неродствени езици отдавна е в обсега на внимание на езиковедите. Съпоставително-описателните трудове на мнозина учени разкриват общи ценности и послания, включени в пословиците не само на родствени езици, но и на езици, които нямат генеалогична връзка помежду си [1]. Варвунис [2] изследва пословиците от балканския регион и намира сходства в образната им система въпреки различните генеалогични характеристики на езиците. Лингвокултурологично съпоставително изследване на руски и английски пословици прави И. Е. Митина [3], на български и английски пословици Р. Петрова [4] и др. Паремийният текст е свързан с дълбинните универсални логико-понятийни процеси на мисълта, закодирани в съвкупността от ментални универсалии, а едно от основните понятия в инструментариума на лингвокултурологията **концептът** принадлежи към менталната сфера и представлява оперативна единица на съзнанието. Същевременно ценностният елемент в него го отделя от другите ментални средства (понятието, типът, архитипът, стереотипът). Като пример за културно-специфичен за руския език Маслова посочва концептът „картоф“. За руснаците – той е показател за оскъдна храна, оттук и фразеологизмът *сидеть на одной картошке*; за белорусите – той е привична национална храна, явяваща се заместител на хляба [5].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Безспорен е фактът, че различните народи имат различни условия на живот, които се определят както от природните, така и от социално-историческите фактори. Тези фактори обуславят спецификата в класификацията на елементите от действителността. Ето защо в картината на света на различните етноси един и същ извънезиков или езиков елемент може да се постави върху различни основания. Пример за това как историческата действителност и различието във възприемането на елементите от действителността през различните епохи влияе върху семантичното възприятие на езиковите средства, отразяващи тази действителност, дава Е. Е. Стефански. Руският езиковед представя вждането на Л. А. Булаховски за значението „рот“, „губы“ (*уста, устни*), свързано със значението „устие“ (на река) чрез метафоричния образ на морето, плюещо реката. Тази си теза Булаховски подкрепя чрез етимологията на думата „устие“ (в руски, лат., немски, англ. имат еднаква семантика „място, където реката попада, изчезва, пропада в морето“) [6].

Е. Е. Стефански обаче подхожда към семантичната постройка на лексемата „устие“ от гледна точка на историческите факти. Той се мотивира със специфичните скулптури от времето на древния Рим, изобразяващи митологични същества, от

чията уста изригва широка водна струя. Обикновено тези каменни изображения са се поставяли над места, свързани с водни басейни. Представата на древните римляни според Стефански е „не, че морето пие реката, а реката чрез своята уста повръща водата в морето” [7].

Подобен променлив аксиологически статус в зависимост от историческия и културен аспект на оценъчност има лексемата „преклонена” в българската пословица *Преклонена главица сабя не я сече* (Сл.) [8]. Смята се, че единствено в нашия фолклор битува такова умотворение, което прокламира покорността, достигаща до апатия. В настоящото изложение ще се спрем именно на този въпрос. На пръв поглед изглежда, че българската пословица има свой еквивалент в руския език, особено ако съдим по превода на Вл. Влахов, срв. *Преклонена главица сабя не я сече* (Сл.) // *Повинную голову меч не сечёт* (ФП) [9] `Преклонената глава меч не я сече` по Вл. 82 – 1152 [10].

Несъмнено в двете пословици има сходството в образите. Между семантиката в тях обаче има различие. Лексемата *повинная* в руския език се употребява само в разговорната реч в словосъчетанието *явиться с повинной* `да си призна вината`. В пословицата тя придобива значението `признаващата вината си` (глава), което подпомага тълкуването ѝ – „Обикновено не наказват този, който признава грешката си, който не крие вината си и се разкайва за нея”. Културното значение, съдържащо се в денотациите ѝ, е *този, който си признава вината, получава прошка и не бива наказан*. По такъв начин това културно значение се свързва с концепта „разкайние”. Пословицата се употребява, когато прощаваме на провинилия се в нещо в резултат на неговото самопризнание. На неезиково равнище се експлицира културното значение *прошка получава този, който си признава вината*. Под влияние на християнското вероизповедание в културата на българския и на руския народ са навлезли редица културни ценности. Културната семантика на руската паремия отразява влияние на моралния кодекс на християните, прокламиращ простителността като първо задължение на вярващия, срв. с Еф. 4:32 „но бивайте един към друго добри, състрадателни, прощавайки си един другиму, както и Бог ви прости в Христа” (СП) [11].

Лексемата *преклонена* в българската пословица може да се възприеме както със значение „смирена”, така и със значенията „послушна” и „покорна”. За разкриване на нейния косвен денотат можем да се опрем на вариантите ѝ *Поклонена глава сабя не я сече* (*БНТ XII, 63*) [12] и *Покорена глава сабя не я сече* (*БНТ XII, 63*). Във вариантите са използвани лексемите *поклонена* `приведена в поклон пред някого, покланяща се` и *покорена* `завоювана`. В такъв случай очертаването на интерпретативното поле на семата *преклонена* е по-логично да обхваща значенията `завоювана (покорена) - покланяща се – покорна`. Тези значения представят етапите в пречупването на характера от непреклонност до покорност и потвърждават историческата обоснованост във възникването на българската пословица, свързващо се с преследването и съсичането на българи, възстанали срещу османските поробители. За това твърдение способства и присъствието на лексемата *сабя* в езиковия състав на българската паремия, докато в руската пословица е използвана думата *меч*. Извитата сабя (ятаганът) е присъщото оръжие за турските завоеватели.

Концептът *покорност* придобива различна аксиологическа характеристика от гледна точка на епохата и на културния контекст, в който попада. През периода от 14 в. до началото на 19 в. покорността носи отрицателна оценъчност, понеже се е отнасяла до поробения народ, който е трябвало да се подчинява на османските владетели. Така погледнато покорността интерпертира културния контекст *робство*. Всяка непокорност се е третирила като възставане срещу властта и се е наказвала със смърт. В този културен контекст покорността е с положителна оценъчност, понеже се свързва с необходимостта от оцеляване, т.е. емотивната оценка в случая

е *оцеляване*. От гледна точка на бунтовниците, милеещи за свободата на народа си, покорността е липса на патриотично чувство. Различният ракурс променя и оценъчната стойност – вече отрицателна, свързваща се с емотивната оценка *родоотстъпничество*. Има още един културен контекст, в който попада концептът „покорност”. Това е ситуацията на насилственото покръстване на българите християни в мюсюлманската вяра. Много българи са били съсечени по времето на тези асимилационни процеси. Запазили живота си само онези, които са отстъпили от вярата си и са приели исляма. За наличието на такива българи свидетелства днес съществуващият етнос на помаците, които не знаят турски език, говорят на чист български език, но изповядват исляма. В така очертаня културен контекст покорността получава отрицателната емотивната оценка *вероотстъпничество*.

В паремийното съдържание културното значение *покорност*, има социален, а не личностен аспект. В съвременната ни действителност покорността като социално проявление се изявява във взаимоотношенията „подчинен – началник”. Концептът *покорност* променя отново оценъчната си характеристика. Обикновено онзи подчинен, който изпълнява всички задачи, с които е натоварен, не нарушава разпоредбите и стриктно изпълнява работните си задължения, е предпочитан от началниците си. В този пореден културен контекст емотивната оценка е *изпълнителност* и носи положителен знак. Разсъжденията дотук определят културната семантика на българската пословица по следния начин: „Покорният човек няма опасност да пострада, тъй като изпълнява всичко, което се иска от него и не се противи на заповедите или наставленията на хората, от които зависи”. Културното значение е *покорността предпазва човека от наказание* и се свързва отново с концепта „покорност”.

Уеднаквено е отрицателното отношение към натрапилия се гост, сравнен в българската пословица с турчин, а в руската – с татарин. Изборът на образите, с които става съпоставката на натрапника, е исторически обоснован. Културният смисъл, произтичащ от това обстоятелство, е трайният негативен спомен от тези събития в колективното съзнание, получил езиково изражение в пословиците *Неканен гост от турчин по-лош (Сл)* и *Незваный гость хуже татарина (ФП)* `Неканен (некалесан) гост е по-лош и от татарин`.

Умотворенията имат пряко значение и се употребяват в речевото общуване буквално. Думите *турчин* и *татарин* с лексикалното си значение назовават представители на етноси. На неезиково равнище се експлицира знанието «етноси, с които е свързана историята на българския и руския народ: османски владичество в България и татарските набези в Русия». На базата на тези фонові знания вторичната номинация обединява двете лексеми *турчин* и *татарин* със значението «нашественик». Съпоставянето на неканения гост с нашественици, които в исторически план са носители на спомени, наситени с емоционални състояния на страх и ужас, хиперболизира явлението, но същевременно способства да се извлече представата за крайното неудобство и чувството на неприязън, което изпитват домакините.

В паремийте *Хорските уста не са чувал да ги зътъкнеш (БНТ) // На чужой роток не накинеш платок (ФП)* `Чуждите уста с кърпа няма да запушиш` (за склонността на хората да коментират другите около себе си) на пръв поглед бихме установили съотношението „по-голямо – по-малко” в метафорични образи *чувал* и *платок* `кърпа`, което би ни дало основание да направим извод за същото съотношение между степента на наситеност в българския и руски език на концепта „сплетня”, отразяващ националните реалии. Възприемането на лексемата *платок* като културен маркер обаче визира съществуващите обичаи в различните народи да закриват устата си с покривало, воал, кърпа, фередже, т.е. съществува голяма вероятност руската пословица първоначално да е свързана с мотивацията „срам”, а в последствие да е придобила значението „неудържимост към сплетни”. И днес

рефлексно закриваме устата си с ръка при произнасянето на неуместна или случайно изпусната неприлична дума. Обикновено закриването на устата с покривало е типично женска традиция, но съществува и като мъжки обичай у алжирските туареги, които закривали лицето си със специална кърпа, свързана с тюрбана. Случайното или преднамереното смъкване на кърпата от устата представлявало признак на безчестие. Обичаят да се прикрива лицето с воал съществувал и в крепостна Русия. Героинята на А. С. Пушкин от „Барышня – крестянка“ Лиза Муромска следва своеобразния кодекс на поведение на селската девойка, усвоявайки диалекта и характерните жестове поклон и при смях закриване устата с широките ръкави на дрехата си (вместо с воала при знатните дами) [13].

Така че изборът на лексемата *плоток* в руската поговорка се основава на традиционното за руския народ в миналото закриване на устата с кърпа като знак за приличие. Лексемата *чувал* в българската паремия хиперболизира негативното национално явление.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Динамичният характер на културата създава условия да се проследи взаимовръзката между процесите в развитието на езика и на историята, позволяваща да се разкрие езиковата картина на света. Така културното значение „покорност“ придобива различна оценъчност от гледна точка на епохата и на културния контекст, в който попада: покорност, свързана със социалната позиция „робство“ с отрицателна оценка; покорност, предизвикана от рефлекс за оцеляване, с положителна оценка; покорност като липса на патриотично чувство с отрицателна стойност; покорност при покръстване в мюсюлманската вяра с отрицателна оценка; покорност във взаимоотношенията подчинен – началник с положителната оценка. Исторически насложилите се в националната памет ужасяващи спомени от чуждите нашествия, преживени и от двата народа са отразени в отрицателното отношение към натрапилия се гост, сравнен в българската пословица с турчин, а в руската – с татарин. Традицията на миналото на руския народ устата да се прикрива с кърпа като признак на скромност и приличие е в основата на възникването на паремия, която вероятно първоначално е била свързана с мотивацията „срам“, а в последствие е придобила значението „неудържимост към сплетни“.

Образът на света представлява съвкупността от реалии в мислите. Този образ е модел на реалността в колективното съзнание, намиращ изразение в езика. Езиковата картина на света е продукт на националния манталитет. По думите на О. А. Корнилов тя е „вербализирана система, в която е запечатан националният специфичен поглед към света, предопределящ националния характер“ [14].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тонкин, Ив. Италиански пословици и български съответствия. София, 1984; Лис и Назарев. Учебни англо-руско-киргизский словарь пословиц (200 статей). Ош, 1990.

[2] Varvounisq, M. The Proverbs and the Traditional Religious Attitude in the Traditional Folk Culture of the Balkan People – in: Etude balkaniques, 1998/3-4.

[3] Митина, И. Е. Английские пословицы и их русские аналогии. СПб.: КАРО, 2003.

[4] Петрова, Р. Лингвокултурологично съпоставително изследване на английски и български пословици. Дисертационен труд. София, 2006.

[5] Маслова В. Лингвокултурология - Библиотека Гумер, 2001, с. 79, <http://zinki.ru/book/lingvokulturologiya/vopros-o-smene-paradigm-v/2/>

[6] Булхавский, Л. А. Введение в языкознание. Ч. II. М.: ГУЛИ, М. 1953, 15, 11 – 12.

[7] Агранович, С. З., Е. Е. Стефански. Миф в слове: продолжение жизни. Очерки по мифолингвистике. Самара, Издательство Самарской гуманитарной академии, 2003, с. 14.

[8] Славейков, П. Р. Български притчи или пословици и характерни думи. – В: Съчинения. Пълно събрание (в 8 т.). Т. 6. С., 1982. **(Сл.)**

[9] Фелицина, В. П., Ю. Е. Прохоров. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Лингвострановедческий словарь. М., 1979. **(ФП)**

[10] Влахов, С. Руски пословици с български преводи и съответки. С., 1980, с. 82- 1152. **(Вл.)**

[11] Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия Завет. Издава Св. Синод на Българската Църква. София, 1991 (за еталон на този превод служи църковно-славянският текст, който стои в основата и на Острожката Библия. **(СП)**

[12] Минков, Цв. Пословици. Поговорки. Гатанки. – В: Българско народно творчество (в 12 т.). Т. 12, С., 1963, с. 63. **(БНТ)**

[13] Пушкин, А. С. Полн. собр. соч.: В 10 т., М., 1978 (VI; 103 – 104).

[14] Корнилов, О. Я. Языковая картина мира как произведенные национальных менталитетов. М.:ЧеРо, 2003, с. 80.

За контакти:

Доц. д-р Петранка Петкова Трендафилова, преподавател в Катедрата по филологически науки към Филиал – Силистра на РУ „Ангел Кънчев”

Тел. (086) 821 521

Докладът е рецензиран.